

СРСР або США, де суспільство залишається етнічно строкатим) [Харламов 2016, с. 104].

Соціальні спільноти є основою соціальної структури суспільства. Соціальна спільнота являє собою реально існуючу сукупність індивідів, що відрізняється соціальними зв'язками й відносною цілісністю. З-поміж найпоширеніших соціальних спільнот виділяють такі: *рід, плем'я, народність, народ, нація*. На відміну від раси, що є продуктом біологічного розвитку й поєднує людей із загальними біологічними рисами (кольори волосся, шкіри, риси особи, характер статури), соціальні спільноти є результатом соціальної взаємодії. У процесі повсякденного спілкування склалися загальні вірування, звичаї, ритуали, які поєднували людей. Історично першими соціальними спільнотами людей були природні кровні об'єднання — *рід і клан*.

Велику роль у житті перших спільнот відіграла віра в загального предка, поклоніння певним чинностям природи. Вони не тільки об'єднували, але й надавали роду й клану стабільність, були основою формування колективної свідомості. У міру того, як відбувалося змішання родів і кланів, основними факторами стабільності ставали спільність історико-географічного походження й звичаїв. У процесі взаємодії родів і кланів, що поєднувалися в племена, склалися нові звичаї, звички, норми, цінності, з'явилася загальна мова. Тобто затверджувалася нова особлива культура.

Плем'я — це форма спільності людей, властива первіснообщинному ладу.

Племена були вже чітко пов'язані з певною територією, захищали її й мали внутрішню формальну організацію. В основі племені лежали родові відносини. Плем'я поєднувало кілька родів і мало свою мову й звичаї. З переходом до пастухування й землеробства з'явився й певний господарський уклад. Тільки приналежність індивіда до племені робила його співвласником загальної власності, забезпечувала йому певну частку виробничого продукту й право участі в суспільному житті.

З розвитком виробничих і соціальних відносин відбувається процес укрупнення племен, утворюються племінні союзи. Кровні зв'язки поступово перестають бути основою етнічних спільнот, усе сильніше стають зв'язки соціальні. Змішання племен і витис-

нення родових відносин привело до розпаду племен і до об'єднання їх у народності. *Народності* — це язикова, територіальна й культурна сукупність людей, що зложилася історично й передає націям. Народності характерні для епохи рабовласництва й феодалізму. Народності символізують більш високу культуру суспільства: це відноситься й до матеріальної культури (житло, одяг, знаряддя праці), і до духовної (вірування, цінності, народна творчість) [Харламов 2016, с. 105].

Народності — це не просто об'єднання племен, а якісно нова общинна організація, заснована на територіальних й економічних зв'язках людей, при наявності приватної власності й непримирених класів — імущих і незаможних. У деяких країнах народності існують і зараз, наприклад, у Великобританії живуть валлійці, нормандці, галли; у Франції — британці й корсиканці.

У процесі консолідації народностей на базі розвитку економічних, політичних й інших зв'язків між ними складаються нації. *Нації* — це історично сформована форма спільності людей, що володіють, як правило, спільністю території й економічного життя, мови й духовного складу, у якомусь ступені й біологічною своєрідністю (що найчастіше позначається в зовнішності), а також особливостями національного складу характеру, національного менталітету, темпераменту, особливостями культури й побуту.

Нації припускають більше високий щабель розвитку культури, що виражається в більше зрілій ціннісній свідомості, багатстві норм, у розвиненій літературній мові й більш глибокому характері самосвідомості. Важливою ознакою націй є внутрішній державний устрій і чіткі державні кордони, у межах яких завершується їхнє формування. Нації охоплюють значно більшу кількість людей. Усередині націй довгий час можуть зберігатися етнічні групи.

Народ — населення певної держави, що включає в себе різні верстви й класи, які за своїм об'єктивним станом здатні брати участь у розвитку країни в певний історичний період. Іноді слово *народ* має якусь негативну відзнаку, коли цим словом позначається маса «простого люду» виконуюча всю важку чорну роботу. Народ є реальною силою: він створює й удосконалює знаряддя праці, передає з покоління в покоління навички,

а також є творцем і хоронителем культурних цінностей, створених всією історією суспільства. Народ — це творець історії, але його творча роль історично неоднакова, як неоднаковий і сам народ на різних етапах розвитку суспільства.

Література

1. Арбеніна В. Л. Етносоціологія: навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2002.
2. Харламов М. І. Соціологія: курс лекцій. Харків : НУЦЗ України, 2016.

Михайло Харламов. ЕТНОСЪТ И ЕТНОГЕНЕЗАТА В КОНТЕКСТА НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ ФОРМИ НА ЧОВЕШКИТЕ ОБЩНОСТИ

МОВА І КУЛЬТУРА ЕТНОСУ

Любов Юрченко

доктор філософських наук, професор
Національний університет цивільного захисту України
7733153@ukr.net

Людмила Гонтаренко

кандидат психологічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України
lgontarenko910@gmail.com

Культура як відображення соціальної дійсності опинилася в центрі глобального дискурсу. Це справедливо можна віднести й до сфери філософсько-лінгвістичної. Сучасні процеси глобалізації мають суттєвий та неоднозначний вплив на формування нової «білінгвальної» картини світу, коли існує альтернатива мовного вибору. Знання іноземних мов продиктоване часом та стає умовою підвищення професіоналізму, можливості працевлаштування, міграції, ефективності користування інтернетом,

ознайомлення з досягненнями культури інших народів та навіть просто виживання в умовах економічної та екологічної криз.

У цьому аспекті інформаційна та комунікаційна компетентність суб'єкта є неодмінною умовою його вдосконалення на певному етапі розвитку культури, яка знаходить своє безпосереднє виявлення у сфері мислення та мови. Тому актуальність теми дослідження зумовлена природною необхідністю осмислення ролі мовної комунікації в епоху глобалізації на тлі світових економічних та екологічних криз, коли формується нова мовна картина світу, нова людина та нова якість її життя.

У сучасних філософсько-антропологічних дослідженнях на передній план виходять когнітивні, лінгвістичні проблеми, пов'язані з цілісним аналізом знаків як засобів комунікації та мовної здатності людини до передачі інформації. Класичні проблеми мови та мислення послужили проміжною ланкою між лінгвістикою, філософією та соціально-гуманітарними науками, відкриваючи нові перспективи глобального дискурсу. Цікавою є концепція Б. Уорфа про вплив мови на мислення, названа теорією «лінгвістичної відносності», відповідно до якої люди значною мірою перебувають під впливом конкретної мови, яка є засобом спілкування для цього суспільства [Whorf B. 2012]. К. Г. Юнг, досліджуючи підсвідомість, розрізняє свідомий і підсвідомий аспекти мислення, звертає увагу на роль слова як символу передачі повідомлення, що має сенс лише за взаємного розуміння співрозмовників [Carl Jung 2023]. Заслуговує на увагу лінгвофілософська концепція В. Гумбольдта, згідно з якою мова є не продуктом діяльності, а самою діяльністю, що виражає «глибинний дух народу». Отже, виникає напрямок генеративної лінгвістики, тобто лінгвістики, що породжує [Humboldt Wilhelm 2022].

Загалом питанням мови, культури, глобалізації присвячено велику кількість робіт. Однак значення мови в нашому мінливому світі в епоху глобалізації визначено явно недостатньо. Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати, у чому полягає і як проявляється культурно-інтегруюча роль логіко-мовного аспекту комунікації в епоху глобалізації на тлі загальної еколого-економічної кризи.

Кожному мовному акту обов'язково передують певна логічна форма, основу якої становить поняття. Логічна проблема поля-

гає в тому, щоб навчити людину свідомо застосовувати закони та форми мислення, і на основі цього краще відчувати та орієнтуватися в мисленево-мовному просторі.

Між поняттями мови є численні перехресні зв'язки, які задаються безліччю всіх висловлювань, куди входять ці поняття. У традиційній логіці, коли говорять про поняття, вказують на дві функції поняття: служити елементом думки, тобто способом формування думки, і в той самий час концентрувати в собі вже наявні думки, знання про предмет. Мовний об'єкт (слово), що виражає поняття, використовується як елемент для побудови моделі дійсності та асоціюється з усіма моделями, у яких він бере участь.

Проблема взаємодії мови, мислення та культури в сучасних філософсько-антропологічних дослідженнях має фундаментальне значення. Мова екоадаптаційно пов'язана з усіма сферами культури, опиняючись таким самим багатогранним у своїх проявах феноменом, як і сама культура. Людство живе у світі культури так само, як живе в біосфері, невіддільне від неї, як невіддільне від соціального та екологічного середовища. Тому закономірним стало посилення у XXI столітті антропологічної домінанти з усвідомленням того, що людина не лише вища цінність, а й єдина істота, здатна прийняти відповідальність за життя на планеті.

Лінгвістичний парадигмальний поворот у гуманітарних науках сучасності позначив взаємодію мислення, мови та культури. Початок третього тисячоліття ознаменувався ще більш пильним інтересом до цього процесу, який об'єктивно пов'язаний з такими прикметами глобалізації, як відродження етнічних культур, міжкультурна комунікація та водночас наростання еколого-економічних проблем, різке скорочення живих мов, що веде до згортання мовних картин [Бистрицький 2020; Бреславець 2021; Шинкарук 2018; Яремчук 2020; Carl Jung 2023; Humboldt Wilhelm 2022; Logical 2008; Philosophy 2023].

Проблема мови та культури є найважливішою проблемою людського буття. Оскільки мова не можлива без мислення, як і мислення без мови, то дискурс слід досліджувати в рамках тріади «мислення – мова – культура». Жоден із цих трьох компонентів не може функціонувати без інших двох. Наявність цієї тріади є необхідною умовою формування картини світу. А оскільки така побудова можлива лише за наявності комунікативних відносин

між людьми, то провідну культурно-інтегруючу роль у цьому процесі відіграє мова, зокрема її базова понятійна частина. Дискурс, будучи продуктом культури, сам постає як фактор, який впливає на розвиток та трансляцію культури, оскільки розуміння себе можливе лише через розуміння інших народів.

Сучасний дискурс є необхідною та загальною умовою життєдіяльності людини та однією з фундаментальних основ існування суспільства. Він здійснюється на міжнаціональному, міжетнічному та інших рівнях, що веде до полілогу культур. Ця тенденція особливо помітна в епоху глобалізації та породжених нею економічних та екологічних проблем.

Глобалізаційний дискурс, безперечно, сприяє зближенню народів, розмиванню кордонів; найчастіше веде до культурної одноманітності чи верховенства однієї культури над іншими. Однак кожен етнос має своє минуле, традиції, закріплені в мисленні, у його мовному відображенні. Втрата будь-якої ланки глобалізаційного дискурсу – це не тільки зникнення слідів історії, способу життя, а й мислення та розвитку людської свідомості та культури в цілому. Знищення національного різноманіття веде до культурного зубожіння, до етичного здичавіння. У світі дедалі помітніші тенденції боротьби за збереження унікальності національних культур.

Не можна ігнорувати й те що, що саме культурне різноманіття дає можливість створювати й поширювати широкий спектр високоякісних творів культури. Важливо, що комунікативна культура припускає загальне розуміння, єдність світоглядних установок, поглядів щодо ключових еколого-економічних міжнародних проблем.

Викликає зацікавленість глибинна архетонічна залежність процесу глобалізації стану мови. Очевидно, не можна вважати, що система логічних понять формує фізичну реальність, але вона проектує цю реальність у соціум, встановлюючи образ всесвіту. Система логічних понять у мові є своєрідним метафізичним кодом фізичної, матеріальної реальності. Передумовою кожної мови є певний спосіб сприйняття та кодування світу за допомогою логічних понять.

Поняття, що виражаються в мові, складаються в цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка засвоюється

всіма носіями цієї мови. Саме система логічних понять формує й модель мислення, а отже, і поведінки кожного зі своїх носіїв. Таким чином, логічні поняття мови глобалізації приводять своїх носіїв до єдиного стандарту мислення та поведінки. Виходить, що глобалізація не може бути здійснена повністю доти, доки всі ті, хто залучений у поле активної дії цього процесу, не почнуть користуватися єдиною системою логічних понять.

Мова є метафізичним кодом вираження фізичної реальності у свідомості суб'єкта-носія. Будучи процесом передусім соціальним, а не фізичним, глобалізація постає стосовно фізичної реальності як явище метафізичне, стаючи свого роду філософським поняттям у певному соціумі, який формується саме мовою. Отже, глобалізація є породженням мови та явищем насамперед мовним.

Мова ж — це система чітко встановлених понять, які знаходяться в чітко визначеному співвідношенні одне з одним: предметів, явищ, ознак, дій та ін.

Якщо мова формує у своїх носіїв стандартний модус мислення, а цей модус формує стандартну модель поведінки, то й соціальні процеси формуються саме мовою та виникають усередині мови як метафізичні ідеї, що експлікуються через соціальну реальність у реальність фізичну.

Отже, соціальні еколого-економічні процеси є до певної міри породженнями мовних процесів. З іншого боку, якщо глобалізація має на меті приведення всього світу до єдиного стандарту, то вона не може бути остаточно здійснена без єдиної універсальної, глобальної мови. Чи можлива така ситуація? Покаже час. Сучасні соціолінгвістичні дослідження не дають однозначної відповіді на це питання. Натомість із упевненістю можна стверджувати, що кожна епоха має свою мову та властиві їй специфічні можливості дискурсу. У періоди, коли руйнується діалог епох, проблема розуміння завжди актуалізується, що спостерігається під час глобалізації. Комунікативна взаємодія мов і культур веде не лише до інформаційного обміну, що спостерігається на цьому етапі глобалізації, але й до рівноправного діалогу (полілогу) культур у майбутньому для спільного вирішення еколого-економічних проблем.